

Բ. ԲՆԱԳՐԱՑԻՆ ՀԱՄԱԲԱՐԲԱՌՆԵՐԻ ԿՐԾԱՏՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

Գիտականորեն անատարկելի կառուցվածք ունեն Ակադեմիայի քարտա-րանային բաժնում պատրաստվող բնագրային համաքարքառները: Այդ մասին մենք նմուշներ բերեցինք Եզնիկի համաքարքառից, որը տպագրության է պատրաստվում: Նույն ձևով արդեն պատրաստ է մաս Կորյունի համաքար-քառը: Սակայն նկատեցինք, որ քարտարանային բաժնում որոշ մտահոգո-թյուն է տիրում այն իմաստով, որ այս ձևով պատրաստված համաքարքառնե-րը ծավալով մի քանի անգամ ավելի ստվար են լինում, քան համաքարքառի ենթարկվող գրքերը:

Այս մտահոգությամբ քարտարանային բաժնում կրճատման ձևեր գտնե-լու փորձեր են կատարվում Ազաթանգեղոսի բնագրային համաքարքառի վրա: Ծանոթանալով այդ փորձերին՝ հայտնում ենք մեր կարծիքն ու թելա-դրանքները

Ի հարկե՝ անտեղի չէ բնագրային համաքարքառների կրճատման հարցը և անհրաժեշտ է մտածել այդ մասին լրջորեն: Սակայն կարծում ենք, որ այն սկզբունքը, որով կատարվում են կրճատման փորձերը, համապատասխան չեն համաքարքառի բնագրային բնույթին, որովհետև կրճատումներից հետո հաճախ մնում է միայն այնքան տեղեկություն, որն արդեն քերականական համաքարքառին է պատկանում և ոչ թե բնագրայինին: Բերենք ած քայար-մատի հետ կապված մի քանի նմուշներ: Նախ տալիս ենք կրճատված ձևը, իսկ հավասարության նշանից հետո տալիս ենք լրիվ բնագիրը՝ կողքին, փա-կազմերում, նշելով Ազաթանգեղոսի թիֆլիսյան 1909 թվականի հրատարա-կության էջերը:

զմտաւ ածէի=զմտաւ ածէի ... թէ որպիսիք իցեն (382):

ածին զնա=ածին զնա առաջի նորա (86):

ածէ անձրեւ=ածէ անձրեւ ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց (808):

ածեալ ի կատարումն=ածեալ ի կատարումն զառաջապատում պատ-գամս Եսայեայ (246):

գոր ածելոց էք=գոր ածելոց էք դուք ի վերայ մեր (95):

ոչ ածին ընդ միտ=զայն ինչ ոչ ածին ընդ միտ՝ որ ի սկզբանէ Այրարիչն էր (318):

Այսպես և որիշ շատեր: Ինչպես տեսնում ենք՝ կրճատված վկայություն-ների մեջ մնում են միայն տվյալ բառի քերականական ձևերը՝ կցկտուր կա-պակցություններով. նշանակում է՝ մնում են միայն այն տվյալները, որոնք հատուկ են քերականական համաքարքառին: Դրանում համոզվելու համար կարելի է այս օրինակները համեմատել Խորենացու քերականական համա-քարքառում ած քայարմատով ներկայացված մի շարք ձևերի հետ, որ նախորդ էջերում բերեցինք՝ այդ համաքարքառը նկարագրելիս:

Այս հանգամանքը զեղծում է բնագրային համաբարբառի բնագրայնությունը՝ նրան հաղորդելով որոշ տոկոսի քերականական բնույթ և ստեղծում այն վտանգավոր տպավորությունը, թե քերականական և բնագրային կոչվող համաբարբառներն իրար են կրկնում:

Բայց, առանց այն էլ, այսպիսի կրճատումների ենթարկված բնագրերը հաճախ դառնում են անհասկանալի և կասկածելի: Օրինակ՝

ոչ ածե գրարկութիւն—ոչ ածե գրարկութիւն իւր (267):

ածեալ Աստուծոյ ... արարածս ... առ Ադամ—ածեալ Աստուծոյ զամենայն արարածս... առ Ադամ (143):

Այս օրինակներում մի իւր-ի և մի զամենայն-ի կրճատումները ոչ մի օգուտ չեն տալիս տեղ շահելու տեսակետից, բայց, ընդհակառակն, քերականորեն վնաս են տալիս վկայությանը և այն դարձնում՝ անընդունելի:

Մյուս կողմից՝ այս ձևի կրճատումները զրկում են բնագրային համաբարբառը իր նպատակին ծառայելուց: Մենք արդեն բավարար չափով խոսեցինք այն մասին, թե բնագրային համաբարբառի նպատակը միջբնագրային համեմատությունների եզրեր հաջթայթելն է, նրանց առնչությունները քացահայտելն է, աղբյուրների հետազոտությունն է: Եթե մի բառ,—մինևնոյն բառը,—բնագրային անհրաժեշտ կապակցություններով քերված չլինի տարբեր գրքերի համաբարբառներում, մենք կզրկվենք նմանությունները նկատելու, հետևաբար և աղբյուրագիտական եզրակացությունների հասնելու, հնարավորությունից: Այստեղ, կրճատված համաբարբառում, **Աղբիւր** բառի տակ տրվում է **աղբիւր կենդանութեան**, մինչ լրիվ բնագիրն է՝ **աղբիւր կենդանութեան գերաշտութիւն ծարաւոյն պասքելոյն յագեցուցէ գրեզ (9)**: Եթե հետագայի որևէ հեղինակ օգտագործել է Ագաթանգեղոսի այս նախադասությունը կամ միտքը, մենք կարող ենք դյուրությամբ գտնել նրա աղբյուրը՝ Ագաթանգեղոսի բնագրային լիարժեք համաբարբառի միջոցով. մինչդեռ լոկ **աղբիւր կենդանութեան** բառերով գրեթե չենք կարող գտնել, որովհետև այդ փոքրիկ արտահայտությունը տարբեր կապակցություններով հարյուրավոր անգամներ գործածված է հայ միջնադարյան հոգևոր գրականության մեջ: Նույնը պիտի ասել **աղբիւր կենաց** կամ **բղխեսցէ աղբիւր** և նման կրճատված բնագրերի մասին, որոնք ամենևին պիտանի չեն բնագրային համաբարբառի նպատակների համար:

Բնագրային համաբարբառի նպատակների տեսակետից ձեռնառն է ոչ թե կրճատել բնագրերը, այլ նպատակահարմար կերպով թեթևացնել բառացանկը: Հիմնականը պիտի լինի որոշել, թե ի՞նչ կարգի բառեր պետք է ընդունել բառացանկի մեջ և ի՞նչ կարգի բառեր՝ ոչ. իսկ սա՝ կնշանակի որոշ առումով ընտրողական սկզբունք որդեգրել քարտագրական աշխատանքների մեջ՝ ելնելով բնագրային համաբարբառի ծանոթ նպատակներից:

Բնագրային նմանություններ ու նույնություններ հայտնաբերելու ծառայող լեզվական գլխավոր տարրերն են գոյականները (ներառյալ հատուկ անունները), ածականները և բայերը: Խոսքի մասերի մեջ ամենից ավելի նրանք են, որ ձևաբանական բազմազան առանձնահատկություններ և ինքնատիպ այլազանություններ են ներկայացնում, ուստի և հիմնականում կարելի է կանգ առնել նրանց վրա: Սկզբունքով կպահվեն, ուրեմն, բոլոր գոյականներն ու ածականները. նմանապես բայերը՝ բացառությամբ էական և մի քանի պակասավոր ու միադիմի բայերի (եմ, լինիմ, եղանիմ, գոմ, յայտ է, անկ է, մարթի և այլն): Իսկ դրանց շարքին չպատկանող բառերը կարելի է

առնասարակ դուրս թողնել՝ որպես համեմատությունների գործում դեր չկատարող նյութ: Այդպիսիներ են դերանունները (ես, դու, նա, ինքն, իր, սա, դա, նա, այս, այդ, այն, սոյն, դոյն, նոյն, իմ, քո, մեր, ձեր, որ, ով, ոմն, ոք և այլն), թվականները (մի, երկու, երեք, տասն, քսան, երեսուն, առաջին, առաջնորդ, երկրորդ, երրորդ, երկրքեան-երկրքին, երեքեան-երեքին, կրկին, երեքկին, չորեքկին, երկեակ, երրեակ, քառեակ և այլն), նախդիրները (իրենց հոլովական բոլոր գործածություններով), նախադրությունները (վասն, յաղագս, աղագաւ, ի սակս, ի վերայ, ի վերոյ, զհետ, զկնի, փոխանակ, մինչեւ, շուրջ և այլն), մակարայները (այսք, անդք, աստ, աստէն, աստանօր, այլուք, այլուտ, իբրեւ, յայնժամ, համապազ, ընդ վայր, վերստին, ստուգիւ, հագիւ, ի դէպ և այլն), շաղկապները (եւ, նաեւ, եթէ, թէ, թէեւ, թէպէտեւ, կամ, այլ, այլ եթէ, բայց, սակայն, իսկ, ապա եթէ, զի, որպէս զի, վասն զի, քանզի, իբր զի, ապա ուրեմն, մինչ չեւ, չեւ եւս և այլն) և ձայնարկությունները (ո՛, ո՛հ, վա՛, վա՛շ, աա՛դ, օ՛ն և այլն):

Այս կարգի բառերի կրճատումն այստեղ՝ կորուստ չէ գիտության համար, որովհետև նրանք բոլորն իրենց տեղը կունենան համաբարբառի ենթարկված գրքի քերականական համաբարբառում: Կարելի է մշակել, ի հարկե, նաև այս ընդհանուր կարգից կատարվելիք ինչ-ինչ քացառությունների սկզբունքը, եթե դրանք անհրաժեշտ համարվեն, սակայն պետք է աշխատել՝ չզնալ այդ ուղիով, որովհետև քացառություններն անխուսափելիորեն դուր կբանան քաղմայիսի թյուրիմացությունների:

Բնագրային համաբարբառի նպատակների տեսակետից այս եղանակը չի խախտի համաբարբառի բնագրային բնույթը, իսկ մյուս կողմից կապահովի ծավալային շոշափելի տմեկում՝ ի հաշիվ գրքի բառապաշարի խոշոր զանգվածի:

Սակայն այն դեպքերում, երբ գիրքը քերականական համաբարբառ չի ունենալու, պետք չէ կրճատման ենթարկել նրա բնագրային համաբարբառը, ո՛ր եղանակով էլ լինի, որպեսզի նա որևէ չափով ծառայի նաև լեզվաբանությանը: Այս դեպքում արդեն բնագրային համաբարբառը պիտի լինի լիակատար: Բնագրերով կրթվեն բոլոր բառերը՝ քացառությամբ նախդիրների, որոնց հոլովական գործածությունները ցույց տալու համար կնշվեն միայն էջերը՝ առանց բնագրերի. բայց որպեսզի դրանով չխաթարվի համաբարբառի բնագրային բնույթը, նախդիրները կտեղավորվեն գրքի վերջում առանձին՝ հավելվածի ձևով: Պետք է նույնպես վարվել և շաղկապի հետ: Մեր կարծիքով լավ կլինի, եթե այսպես դասավորվեն նաև Եզնիկի և Կորյունի բնագրային համաբարբառները, որոնք հրատարակության են պատրաստվում:

Այս կապակցությամբ մշենք, որ վերջերս քարտարանային բաժնում կըրճատման փորձերի հետ միասին փորձեր են արվում նաև բնագրային համաբարբառներում բառի վկայությունները դասավորելու՝ ոչ թե այն հաջորդականությամբ, որով նրանք պատահում են համաբարբառի ենթարկվող գրքի էջերում, այլ բառի գործածության քերականական ձևերի (հոլովում, խոնարհում, և այլն): Եթե քերականական այս դիտումը մշակվի ձեռնհաստերն և մուծվի բնագրային համաբարբառի մեջ, կարելի է հուսալ, որ լիովին կվերանա քերականական առանձին համաբարբառներ ունենալու անհրաժեշտությունը: Կվերանա նաև ինչպես վկայությունների բնագրերը կրճատելու, այնպես էլ համաբարբառի բառացանկը թեթևացնելու հարցը, և համաբարբառի երկու տեսակների միավորումը լիովին կապահովի անհրաժեշտ խնայողությունը:

